

**Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola**

Társadalmi kultúra és sikeresség az európai makrorégiókban

Doktori értekezés tézisei

Készítette: Polyánszky-Tamási Zoltán

Témavezető: Dr. Faragó László

Pécs, 2013

Tartalom

- Az értekezés célja, a témaválasztás indoklása (1)**
- A kutatás előfeltevései – Hipotézisek (4)**
- A kutatás módszerei és szerkezete (5)**
- A hipotézisek ellenőrzése és az értekezés tézisei (7)**
 - Tézisek (8)*
- Az értekezés eredményeinek összefoglalása (9)**
 - Az értekezés főbb elméleti kiindulópontjai és megállapításai (9)*
 - A sikeresség vizsgálatával kapcsolatos eredmények (11)*
 - A kultúravizsgálat eredményei (14)*
 - A kultúra és a sikeresség kapcsolatára vonatkozó eredmények (17)*
- A kutatás eredményeinek felhasználhatósága – társadalompolitikai következtetések (18)**
- Zárszó (23)**
- A szerző publikációi (24)**

ABSZTRAKT

A „Társadalmi kultúra és sikeresség az európai makrorégiókban” című disszertáció az európai nagytérségek közötti sikerességbeli különbségek közvetlen okokon túlmutató, társadalmi kultúrában rejlő magyarázatait keresi. A sikerességet egy, a dolgozatban részletesen közölt módszertannal kialakított, komplex mutatószámmal, a társadalmi kultúrát nagymintás, európai összehasonlítást lehetővé tévő adatbázisok nyers adatainak elemzésével kialakított változókkal közelíti. A magyarázó és független változók közötti kapcsolatot alkalmazott statisztikai eszközökkel és logikai-pszichológiai okfejtés útján teremti meg. A változókban rejlő információk strukturálása és a változók közötti statisztikai kapcsolatok kimutatása a korrelációszámítástól a faktorelemzésen és a varianciaanalízisen át a klaszterelemzésig az alkalmazott statisztikai módszerek széles körét öleli fel. Az eredmények alkalmasak a skandináv térség európai átlagot jelentősen meghaladó, valamint a mediterrán és a kelet-közép-európai makrorégió európai átlag alatti sikerességének háttérében álló karakteres kulturális jellemzők felmutatására. A statisztikailag robusztus eredmények a bizalom, a saját sors alakításában mutatott aktivitás, a nyitottság, a teljesítményelvárásokhoz való viszonyulás és az általános kedélyállapot társadalmi szinten is markánsan mérhető különbségeiben ragadják meg a makrorégiók sikerességének különbségeit befolyásoló kulturális tényezőket.

A szerző hangsúlyozza, hogy a kulturális tényezők önmagukban nem alkalmasak a társadalmi sikeresség teljes körű magyarázatára, valamint egy ilyen vizsgálat a kulturális háttértényezők teljes körének feltárását sem tűzheti ki célul. Ugyanakkor a sikeresség háttérében álló ezen tényezők vizsgálata híján a sikeresség okstruktúrája nem érthető meg, sőt, a vizsgált kulturális tényezők bizonyos fajta alakulása hiányában a sikeresség nem érhető el. Rámutat arra is, hogy a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolatok lehetnek kétirányúak, valamint hogy a társadalmi kultúra mindennapi interakciói, a szociális öröklés és az állami szerepvállalás önerősítő folyamatai e vizsgált háttértényezők hatásait holisztikus kontextusba helyezik. A disszertáció eredményei – tekintettel a kultúraformálás lehetséges csatornáira – elsősorban az oktatáson és a (politikai) tömegkommunikáción keresztül érvényesülhetnek, a szerző oktatáspolitikai javaslatai elsősorban az iskola nevelési funkcióinak ideológiamentes újraértelmezésén, a tanulásmódszertanra helyezett nagyobb hangsúlyon és a tantárgyszerkezet változtatásán keresztül célozzák a társadalmi kultúra módszeres formálását. Az értekezést Polyánszky-Tamási Zoltán készítette, témavezető: Prof. dr. Faragó László.

Kulcsszavak: társadalmi kultúra, fejlettségmérés, makrorégió, Skandinávia, KKE-térség

Az értekezés célja, a témaválasztás indoklása

Disszertációnk két alapvető európai problémából merítette inspirációját: az egyik Európa világgazdasági felzárkózásának, illetve versenyben maradásának képessége és lehetőségei (ideértve a háttérben álló olyan tényezőket is, mint az elöregedés), a másik a volt szocialista országok és köztük hazánk által formált keleti blokk felzárkózásának képessége és lehetőségei Európa „boldogabbik” feléhez.

Az európai állampolgárok második otthonának számító integráció, illetve a tervezett (Izland) és remélt (pl. Svájc, Norvégia) bővítéseket figyelembe véve a tágabb európai térség (a továbbiakban: E-31) jelentős kihívást tűzött maga elé: 2010-re szeretett volna a világ legversenyképesebb térségévé válni, azaz behozni lemaradását az Egyesült Államokkal és megelőzni várható lemaradását egyes ázsiai országokkal szemben. Mindezt úgy, hogy a társadalmi kohézió előmozdításának céljáról, a szolidaritás elvéről nem mond le, továbbá a Göteborgi Stratégiában megfogalmazottak szerint gazdaságát fenntartható módon fejleszti.¹ Arról ugyan elméleti iskolák feszülnek egymásnak, hogy mit nevezünk versenyképességnek, és tény, hogy a környezettel való viszonyra, valamint a társadalompolitikára (szociális piacgazdaság fenntartására) az európai térség lényegesen nagyobb figyelmet fordít, mint az USA, ám a szakmai közvélemény abban mindenképpen egységes, hogy a Lisszaboni Stratégia kudarcnak tekinthető.

Az Egyesült Államokkal folytatott versenyben való lemaradás okai között jellemzően szerepelnek a termelékenységbeli különbségek, a demográfiai mutatók, az adó- és járulékszintek, az innovációra fordított források aránya, a munkaerő-mobilitás különbségei stb. Természetesen előnyt jelent az is, hogy a tengeren túl egységes a nyelv, lényegesen alacsonyabbak a szociális védelem és a környezetvédelem kiadásai (általánosan alacsonyabb az újraelosztási szint). Ezen felül a demokrata gazdasági kolonializmust a „fejlett világ” keresetlen hittérítőjeként zászljára tűző Egyesült Államok gazdasága zárt és nyersanyagban gazdag (noha további importra szorul), valutája egységes és egyben a legjelentősebb tartalékvaluta, a hadiiparon keresztül bármikor stimulálni tudja

¹ „... hogy a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdaságává váljon, fenntartható növekedéssel, jobb minőségű munkahelyekkel és nagyobb társadalmi kohézióval” – olvasható (például) az Eurostat honlapján a Lisszaboni Célok elérésének mérésére kialakított strukturális indikátorokról szóló oldalon.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/structural_indicators/introduction (2–4. sorok).

gazdaságát, továbbá a hadiipar fejlesztése következtében megszerzett nemzetközi pozíciókról is csak kivételes esetekben volt elmondható, hogy veszteségesek lettek volna stb. Ezek közül a csak példálózó jelleggel felsorolt faktorok közül Európa jó néhányal nyilvánvalóan nem is kíván versenyezni. Hasonlóképpen azt a berendezkedést sem kívánjuk magunknak, amelynek segítségével például Kína gyors ütemű felemelkedésnek indult (emberi és politikai jogok, társadalmi kultúra sajátosságai, államforma, életszínvonal stb.). Azaz Európa „mennyiségileg” olyan szeretne lenni, mint az USA, vagy a feltörekvő Kína, de minőségileg nem szeretne azonosulni velük. Jelenti ez azt, hogy az európai versenyképesség-beli felzárkózás eleve lehetetlen, hiszen a minőségnek ára van? Tény: érdemes számot vetni azzal, milyen áron tudna Európa felzárkózni az amerikai vagy a kínai termelékenységi színvonalhoz, és hogy a fizetendő árat figyelembe véve valójában érdemes-e egyáltalán a teljes felzárkózást minden területen kitűzni. Ez gyakorlatilag a fejlettség fogalmának és ezen keresztül a társadalmi értékeknek a vitájához is elvezet. Például a jóléti szociális háló lebontása, az állami nyugdíj kivezetése és a munkaórák számának jelentős emelkedése az európai emberek többségével nehezen lenne elfogadtatható. Gondoljunk csak a skandináv jóléti rendszerhez, az ezer eurós portugál minimálnyugdíjhoz vagy a francia szakszervezeti aktivitáshoz szokott állampolgárokra – nem beszélve az öngondoskodáshoz kapcsolódó értékeket évtizedeken át elfelejteni kényszerült kelet- és közép-európai régióról, vagy akár arról az oktatáshoz kapcsolódó értékről, amelynek köszönhetően Európában a fiatalok lényegesen később kezdenek el dolgozni (termelni), mint a tengeren túl.

A felzárkózást nehezítik az európai országokon belüli és még inkább az azok közötti egyenlőtlenségek. Ha csak az egy főre jutó GDP-t vesszük, mind az EU-28-nak, mind a fent említett E-31 csoportnak nagyobb a szórása, mint az USA tagállamok között. A kompenzációs politikát nem folytató Egyesült Államokban az egy főre jutó GDP tekintetében a tagállamok kevesebb mint 5%-a esik 1 szóráson kívül, míg ugyanez a százalékérték az E-31 csoportnál közel 30%. Ha pedig túllépünk a GDP-n és a sikeresség vizsgálatába bevonunk egészségi, demográfiai stb. mutatókat, világosan kirajzolódik, hogy az európai országok közötti különbségek messze nem csak gazdasági természetűek.

Itt kapcsolódik be Kelet- és Közép-Európa problémája. A vizsgált E-31 csoporton belüli egyenlőtlenségek túlnyomó része a keleti blokk történelmi lemaradásából adódik. A nyugati országok azonban úgy döntöttek, hogy e keleti csoporttal közös integrációban képzelik el Európa világgazdasági versengését, amiből következően megítélésünk szerint az EU egyik legégetőbb problémája keleti régiójának felzárkóztatása kellene hogy legyen. Az Európai Tükörben megjelent írásunkban már foglalkoztunk azzal a paradoxonnal, miszerint egyrészt a nyugati államoknak értelemszerűen nem érdekük velük azonos erejű

versenyhátrányokat kinevelni a volt szocialista országokból, másfelől viszont a különbségek szinten tartása az EU világgazdasági versenyképességének egyik leg súlyosabb ballasztja.

Bár a fent említett „közös európai értékekben” lehet termelékenységi deficit, és komoly érvek hozhatók fel emellett is, hogy a „négy gazdasági szabadság” akkor hoz nem csak kölcsönös, de hasonló mértékű előnyöket is a feleknek, ha nincsenek óriási különbségek a tőkével való ellátottságban és a technológiai fejlettségben, mégsem mondhatjuk, hogy Európa világgazdasági versenyelőnye hosszú távon nem fenntartható, vagy hogy az EU keleti régiójának a felzárkózása kilátástalan. Figyelemre méltó módon ugyanis vannak Európában olyan országok, illetve van olyan régió, amelyek eredményei igazolják: a világgazdasági versenyképességnek, vagy a sikeresség egyéb mutatóinak jó szinten tartása a fontos, ún. „európai értékek” megőrzése mellett is lehetséges, továbbá láttuk, hogy Ausztria vagy Finnország hogyan zárkózott fel Európa legfejlettebbjeihez.

Hipotézisünk szerint azonban ahogyan a nemzetek és régiók közötti különbségek messze nem csak gazdasági természetűek, úgy a sikerességbeli különbségek okai sem elsősorban azok. Vagyis legyen szó a sikeresség akármilyen mércéjéről, annak a gazdasági szférában fellelhető okai legfeljebb a közvetlen kiváltó okok. A külkereskedelmi mérlegnek, az árfolyampolitikának, az adósságszintnek, a termelékenységnek vagy a tőkével való ellátottság mértékének vannak további, kisebb részben megváltoztathatatlan, nagyobb részben azonban megváltoztatható okai. Ezek a végső és a nemzetek, illetve régiók sikerességét hosszú távon meghatározó okok a földrajzi elhelyezkedésen (természeti adottságokon) túl a történelem alakulásában/alakításában, valamint a társadalmak és a politikai irányítás működési mechanizmusában, egyszóval a társadalmi és intézményi kultúrában, illetve a (gazdaság)politikai döntésekben lelhetők fel. A 2006-ban közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett Edmund Phelps (2008) ennél is messzebb megy, és a gazdasági változók mellett még az intézményeket és a demográfiai szempontokat is másodlagosnak nevezi:

„[...] a gazdasági fejlettséget csak másodsorban határozza meg az intézményrendszer fejlettsége, a demográfiai jellemzők és a makrogazdasági környezet [...] ezeknél is lényegesebbek az adott ország kulturális sajátosságai: a személyes és társadalmi szabadság foka, a nyitottság, vagy a vállalkozókészség [...] nem is olyan rég értettük meg, hogy mekkora szerepe van a kulturális attitűdnek a gazdaság szempontjából.”

E gondolatokból merítve kezdtük el kutatásunkat, amely a társadalmi kultúra és a nemzeti, illetve regionális sikeresség közötti kapcsolat kvantitatív feltárásához

kíván hozzájárulni. Célunk rámutatni, hogy a társadalmi kultúra komoly katalizátora, de gátja is lehet a sikeresség alakulásának, és hogy az e téren jelentkező különbségek Európában nem elsősorban nemzetek, hanem makrorégiók közötti különbségekként ragadhatók meg. Ez utóbbi tény a kohéziós politika szerveződésének elvi alapjaihoz is kapcsolódik, amelyre részben már reagált is az Unió a makroregionális fejlesztési programok tervezésével, illetve beindításával. Feltételezésünk szerint azonban a tisztán gazdasági beavatkozások nem teszik lehetővé sem Európa világgazdasági versenyképességének fokozását, sem Kelet- és Közép-Európa felzárkózását. Minthogy a gazdasági folyamatok mögött a cselekvő ember és az általa szervezett cselekvő politikai közösség áll, a különbségek okainak felszámolásához előbb meg kell érteni a „végső mozgatót”. Kutatásunk szándéka szerint e megértési folyamatot támogatja, amennyiben felmutatja a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolatok lehetséges irányát, természetét és erősségét, majd pszichológiai logikára alapozva vázolja a társadalmi kultúra formálódásának főbb mechanizmusait és transzmissziós csatornáit. A kutatásba bevont kulturális és sikerességi változók közötti számszerű kapcsolatot emellett statisztikailag szigorú feltételek mellett igazolja. A feltárt eredmények hasznosíthatósága érdekében az írást társadalompolitikai, elsősorban oktatáspolitikai ajánlások zárják.

A kutatás előfeltevései – Hipotézisek

H1: Feltételeztük, hogy Európában mind a sikerességbeli, mind a társadalmi kultúra területén meglévő különbségek elsősorban nem nemzetek, hanem makrorégiók között állnak fenn, és ennek megfelelően e vonatkozásokban az Unió kohéziós politikája számára is a makrorégiót kellene megjelölnie mint releváns beavatkozási területet.

H2: Feltételeztük, hogy mind a sikeresség, mind a társadalmi kultúra vonatkozásában az elemzendő adatok markánsan körül fognak határolni egy északi makrorégiót (Skandinávia, Finnország és Hollandia), egy mediterrán nagytérseget (Ibériai- és Appennin-félsziget, Görögország, Ciprus, Málta) és egy keleti makrorégiót (volt szocialista EU-tagországok + Horvátország).

H3: Feltételeztük, hogy a sikeresség tekintetében az északi makrorégió periférikus elhelyezkedése és sok tekintetben kedvezőtlen természeti adottságai ellenére Európa „legjobb gyakorlata”-ként jelenik meg, és hogy e teljesítmény olyan kulturális jellemzőkkel társul, amelyek logikailag összefüggésbe hozhatók a sikeresség illyetén alakulásával.

H4: Feltételeztük, hogy a mediterrán térségben és a volt szocialista országok körében felmutathatóak lesznek olyan kulturális jellemzők, amelyek a déli országok esetében a kedvező történelmi és még inkább természeti adottságok ellenére, a volt szocialista országok esetében pedig a kedvezőtlen történelmi feltételeken túl logikusan összefüggésbe hozhatók a sikeresség terén felmutatott gyengébb vagy gyenge teljesítménnyel, és ezzel a jövőbeli társadalmi és gazdasági folyamatok kedvező alakulásának is gátjai lehetnek.

A kutatómunka során az explicit hipotézisek mögött meghúzódik számos latens kutatói várákozás is, amelyeket sokszor a kutató nem is tudatosít magában. Ezzel összhangban ezeknek az igazolása vagy elvetése nem is képezi a kutatás célját, és többnyire csak akkor válnak a diszkusszió tárgyává, ha nem teljesülnek, vagy a kutató tudatosan előhívja őket. Ilyen latens várákozások a jelen értekezés hátterében is megjelentek, közülük az általunk azonosított legfontosabbakat közöljük:

LH1: Hittünk értékválasztásunkban a sikeresség mutatószámrendszerének összeállításánál, azaz feltételeztük, hogy a felhasznált mutatószámoknál meg tudjuk ítélni, az alacsony vagy a magas értékek számítanak pozitív kimenetnek.

LH2: Arra számítottunk, hogy bár nem minden vizsgált kulturális változó tekintetében lesznek kimutathatóak markáns regionális különbségek, hiszen számos kulturális tényező inkább csak egyének, semmint nemzetek vagy régiók közötti különbségeket rejt, azon kulturális jellemzők, amelyek markánsan eltérő értékeket vesznek fel a különböző makrorégiókban, egyúttal logikailag is magyarázóerővel bírnak majd a sikerességbeli makroregionális különbségek vonatkozásában.

A kutatás módszerei és szerkezete

A statisztikai adatok elemzése előtt a kapcsolódó szakirodalom áttekintésére támaszkodva az *I. fejezet*ben meghatároztuk a disszertációban alkalmazott tér- és régiófogalmat, elhatároltuk a fejlettség és a sikeresség fogalmait, bemutattunk számos, a fejlettség és a sikeresség mérésére használt indikátor(rendszer)t, majd a társadalmi kultúra fogalmát jártuk körül és definiáltuk. Szintén az irodalomra támaszkodva vizsgáltuk a kultúrakutatás főbb elméleti kérdéseit.

A *II. fejezet*ben a későbbi függő változókat mutattuk be. Földrajzi alapon lehatároltunk négy európai makrorégiót, majd egy összetett mutatószámrendszer segítségével megmértük e régiók sikerességét. Az elemzés során standardizált adatokat használtunk a változók közös indexbe vonhatósága érdekében. Az

adatok túlnyomó része az Eurostat, a WHO és egyéb, nemzetközileg elismert szervezetek adatbázisaiból valók (az adatok forrásáról részletesen az értekezés *F1 függeléke* ad tájékoztatást). A sikeresség mércéjeként szolgáló változók és a belőlük képezett Nemzeti Sikerességi Index bemutatása után varianciaelemzés és a Tukey post-hoc teszt segítségével vizsgáltuk meg, mely változók vonatkozásában vannak markáns különbségek az általunk lehatárolt makrorégiók között. Végül a különböző távolságmértékek közötti választás módszertani megfontolásainak közlését követően megmértük a makrorégiók közötti sikerességbeli távolságot a módosított Manhattan távolság segítségével. A fejezetben az elemzés érzékelhetőségét táblázatok és színes térképek segítik.

A *III. fejezetben* a társadalmi kultúra és a nemzeti/regionális sikeresség közötti kapcsolatot elemezzük. A fejezet először tisztázza a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolatok lehetséges irányát, természetét és erősségét, majd bemutatja az elemzés logikai-pszichológiai modelljét, a társadalmi kultúra formálódásának főbb mechanizmusait és transzmissziós csatornáit, végül pedig a statisztikai eredmények mögötti okság problémájának a kezelési módját rögzíti. Módszertanilag a fejezet a logikai elemzésekhez sorolható.

Az értekezés legkiterjedtebb fejezete a *IV. fejezet*, amelyben a regionális kultúravizsgálat végbemegy. Elemzésünket a European Values Survey, A World Values Survey és a European Social Survey adatbázisaira alapoztuk. Mivel a magyarázó változóink kérdőíves felmérések adatai, a fejezet elején egy módszertani jegyzetben összegyűjtöttük a kérdőíves adatok megbízhatóságával kapcsolatos legfontosabb szempontokat, amelyeket az adatok értelmezésénél figyelembe vettünk. A fejezet ezek után bemutatja a változókat, azok földrajzi eloszlását. Az adatokat a jobb kezelhetőség érdekében megkíséreltük tömörített változókba szervezni főkomponens-, illetve faktorelemzés segítségével – ahol erre statisztikailag lehetőség mutatkozott. A földrajzi eloszlást lehetőség szerint szemléltetjük a hierarchikus klaszterezés fadiagramjával is. A fejezet a sikerességről szóló *II. fejezethez* hasonlóan az eredmények makroregionális elrendeződésének felméréseivel és a nagytérségek közötti kulturális távolságok bemutatásával zárul (varianciaelemzés és Tukey-teszt, illetve ezúttal a módosított nélküli Manhattan-távolság alkalmazása segítségével).

Az *V. fejezet* először röviden közli a kultúrakutatás eredményeinek a sikeresség vizsgálatával való statisztikai kapcsolatát, majd változónként értelmezi a kultúra és a sikeresség logikai-pszichológiai összefüggéseit. A *VI. fejezet* végül rögzíti a disszertáció főbb elméleti kiindulópontjait és megállapításait, majd a statisztikai számításokon alapuló kutatási eredmények egy strukturált összefoglalását adja. Az értekezést az eredmények alapján megfogalmazható, elsősorban oktatáspolitikai ajánlások zárják.

A hipotézisek ellenőrzése és az értekezés tézisei

Fent közölt hipotéziseink nagyrészt igazolódtak. A társadalmi kultúra vizsgálata során teljes mértékben és a sikeresség vizsgálatában is nagyjából megállapítható volt, hogy a különbségek elsősorban (a nagyobb törésvonalakat figyelembe véve) nem nemzetek, hanem makrorégiók között állnak fenn Európában. Várakozásainktól eltérően azonban az északi és a nyugati makrorégió sikerességbeli eredményei között a különbségek statisztikailag nem szignifikánsak, noha nem is minimálisak. Ennek ellenére az északi régió eredményeit kiemelkedőnek tartjuk, mert a nyugati szintet földrajzilag periférikus helyzet és kedvezőtlen természeti adottságok mellett érték el, sőt, hagyták le a történelem folyamán. E teljesítménynek a társadalmi kultúrában is megvannak a feltételezhető okai, amelyek alapján a Skandináviát, Finnországot és Hollandiát magában foglaló északi makrorégiót Európa legjobb gyakorlataként emelhetjük ki. Hasonlóképpen karakteres kulturális jegyeket mutatott a mediterráneum és a volt szocialista országok csoportja, amelyek szintén részlegesen magyarázattal szolgáltathatnak a sikeresség terén elfoglalt gyengébb pozíciókra.

Latens hipotéziseinkről azt mondhatjuk, hogy a sikeresség mutatószámrendszerének összeállításánál értékválasztásunk túlnyomórészt megbízható volt, azonban különös módon a legtöbb tekintetben sikeres országokban az átlagosnál magasabb a csonka családban felnövő gyermekek és az egyszemélyes háztartások aránya, holott mi a csonka családban felnövő gyermekek és az egyszemélyes háztartások alacsony arányát tekintettük a sikeresség egyik aspektusának. A jelenség lehetséges értelmezéseire a disszertációban részletesen kitérünk. Ezen túlmenően igazolódtott, hogy nem minden kulturális változó tekintetében mutathatóak ki markáns regionális különbségek, mert számos kulturális tényező inkább csak egyének, semmint nemzetek vagy régiók közötti különbségeket rejt, de túlnyomórészt igazolódtott azon feltevésünk is, miszerint azok a kulturális jellemzők, amelyek markánsan eltérő értékeket vesznek fel a különböző makrorégiókban, egyúttal logikailag is magyarázóerővel bírnak a sikerességbeli makroregionális különbségek vonatkozásában. Bonyolultabb, áttételesebb értelmezést csak a párcapcsolat-szemlélet és a tradíciókövetés makroregionális különbségeinek a sikerességgel való kapcsolata igényelt, mert ezek a szemléleti elemek mélyebb lélektani struktúrákon keresztül fejtik ki hatásukat.

Mindezek és a disszertáció során közölt további megállapítások alapján, a kutatási eredmények bővebb összegzése előtt a következő téziseket fogalmazhatjuk meg:

Tézisek

T1: A társadalmi kultúra és a sikeresség között elsősorban pszichológiai összefüggéseken alapuló kapcsolatok mutathatók ki, amelyeket azonban az egyén lélektani meghatározottságain kívül a mindennapi társadalmi interakciók és az állami működés (politikai cselekvés) minősége is nagyban befolyásolnak, formálnak. E kapcsolatok mindemellett nem feltétlenül egyirányúak, továbbá a társadalmi kultúra kutatásától nem várható, hogy a nemzetek vagy nagytérségek közötti sikerességbeli (gazdasági, egészségügyi, demográfiai stb.) különbségeket maradéktalanul megmagyarázzák.

T2: Európában a társadalmi kultúra vonatkozásában a különbségek elsősorban nem nemzetek, hanem makrorégiók között állnak fenn, és ez nagyobbrészt elmondható a különböző makromutatókkal együttesen mért össztársadalmi sikerességgel kapcsolatban is.

T3: Európa legsikeresebb térsége a skandináv nyelvű államok, Finnország és Hollandia által formált északi makrorégió, amely ezzel statisztikailag és logikailag összefüggő kulturális jegyekkel is jellemezhető, és Európa „legjobb gyakorlataként” tekinthetünk rá. Hasonlóképpen markáns kulturális vonásokra bukkantunk a mediterrán makrorégió és a volt szocialista országok csoportja vonatkozásában. Utóbbi két térség egyes kulturális meghatározottságai mint a jövőbeli felzárkózás gátjai is felmutathatók, így társadalompolitikai beavatkozások célterületeivé is válhatnak.

T4: Európában a nagytérségek közötti különbségek az általunk vizsgált adatok alapján a sikeresség terén elsősorban a jövedelemszint, a születéskor várható átlagos élettartam, a szaporulati ráta, a szubjektív jólét és a versenyképesség vonatkozásában, míg a kultúra terén a társadalmi bizalom, az állampolgári önállóság/öngondoskodás, az újra való nyitottság, a teljesítményelvárások szerepe, illetve az általános kedélyállapot vonatkozásában voltak kimutathatók.

T5: A nemzetek és régiók sikerességének kedvező alakulását gátló kulturális jellemzőkön elsősorban az oktatás, valamint a példamutató politikai cselekvés és kommunikáció révén lehet javítani. Ezek közül elsősorban az oktatásban látunk komoly lehetőségeket, mert a politikai kultúra általában magában hordozza a társadalmi kultúra megváltoztatandó, kedvezőtlen jegyeit is, azaz e vonatkozásokban a politikai elit kultúrája általában éppen olyan, ha nem még rosszabb, mint az a társadalmi kultúra, amelyből kiválasztódott, így önmagán nehezen tud segíteni.

Az értekezés eredményeinek összefoglalása

Az értekezés főbb elméleti kiindulópontjai és megállapításai

Kutatásunkban az Európai Gazdasági Térség világgazdasági versenyben maradásának, illetve pozíciója javulásának egyik feltételeként a homogénebb gazdasági és társadalmi teret határoztuk meg. Ennek egyik vetületét jelenti a súlyos *területi különbségek csökkentésének igénye*. Az általunk vizsgált 31 európai ország körében – ha csak a GDP-t vesszük is – az igazán nagy szakadék nem egyes országok, hanem mindenekelőtt egy földrajzilag is összefüggő makrorégió, a volt szocialista országok által formált kelet- és közép-európai régió és Európa többi része között húzódik. Szintén nyilvánvaló törésvonal látható a mediterráneum országai és az északnyugati országok között. Megvizsgálva a GDP-n kívül egyéb, a fejlődés-gazdaságtanban használatos mérőszámot is arra jutottunk, hogy *az európai területi egyenlőtlenségeket hitelesebb makroregionális, mint nemzeti szinten megfogalmazni*. Részben ezt a megközelítést látjuk támogatva az EU regionális politikájának makrorégiós félfordulata által is (lásd pl. a Balti- és a Duna-stratégiát).

Ahogy az okozatok, úgy az okok is megragadhatónak bizonyultak makroregionális szinten. Mivel kutatásunk célkitűzése a sikerességbeli makroregionális különbségeknek a társadalmi kultúra sajátosságaival való részleges megmagyarázása, figyelmünket a kultúravizsgálat egyik legalapvetőbb mérőszám-rendszere irányába, a Hofstede-indexek regionális megoszlására fordítottuk. Ezek szintén inkább makroregionális mint nemzeti szintű különbségeket emeltek ki. Mindezek alapján azt fogalmaztuk meg, hogy *Európa világgazdasági pozíciójavulásának feltétele elsősorban a makrorégiók közötti különbségek csökkentése*. E politika helyes célzásához azonban meg kell ismerni az egyenlőtlenségeknek és az egyenlőtlenségek okainak a természetét.

A makrorégiók közötti egyenlőtlenségek mérésében túl kívántunk lépni az egy főre jutó bruttó hazai termék által nyújtott lehetőségeken. Noha úgy gondoljuk, hogy a bruttó hazai termék egy hasznos és hiteles mérőszám, koncepciójában a gazdasági növekedést állítja a fejlődés középpontjába, és közvetlenül csak a gazdasági fejlettséget méri. Ha a fejlődés fogalmát egyáltalán használni kívánjuk, *felfogásunkban ehhez a gazdasági növekedés mindössze eszköz, a cél pedig a társadalom életminőségének javítása*, amibe egyrészt az anyagi jóléten túl más tényezők is beletartoznak, másrészt az egy főre jutó GDP egy átlagérték, amely alapján annak eloszlásáról semmilyen információt nem kapunk, így önmagában a GDP-vel semmiképp nem elégedhettünk meg. Emellett

elméleti fejezetünkben kifejeztük részletes aggályainkat a fejlődés fogalmának használata felől, és érveltünk a sikeresség fogalmának használata mellett. A továbbiakban nem is a fejlettség vagy a fejlődés, hanem *a sikeresség mérésére koncentráltunk, amelyet egy komplex, a fejlődés-gazdaságtan különböző képviselőinek elképzelését ötvöző mérőszámmal közelítettünk.*

Elméleti fejezetünk harmadik részében a kultúra meghatározásával, mérhetőségével és a kultúrákutatók főbb teoretikus kérdéseivel foglalkoztunk. A szakirodalom mértékadó definíciói nyomán *a kultúrát mint az egyéni cselekvések, illetve viselkedések típusosságát határoztuk meg.* Megállapítottuk, hogy éppen ebből fakadóan a kultúra a sikeresség magyarázatában egy közbülső láncszem, hiszen az egyéni megnyilvánulásoknak okai vannak. Ezek az emberi pszichében rejlő okok a kultúra alakulásának végső okai, ezen egyéni cselekvések/viselkedések összeadódása, de a társadalmi interakció maga is kultúraformáló hatású. *A kultúra így mint ok és mint következmény is felmutatásra kerül.*

A kultúra és a sikeresség kapcsolatát egy logikai-pszichológiai modell keretében vizsgáltuk. Előzetesen leszögeztünk négy saroktételt. Ezek szerint (1) a sikeresség alakulására a kultúra csak részlegesen nyújthat magyarázatot; (2) nem célunk a sikeresség háttérében álló összes kulturális háttértényező feltárása, mindössze az általunk feltárt tényezők érvényességének igazolása; (3) Ingleharttal egyetértve nem állítjuk, hogy a kultúra és a sikeresség közötti kapcsolat egyirányú, de ez a kultúrától a sikeresség felé mutató hatások vizsgálatát nem érvényteleníti; (4) a kultúra nem az egyéni megnyilvánulások pusztja összessége, hanem azok találkozása során formálódik, gyakran önerősítő folyamatokon keresztül (holisztikus megközelítés).

A kultúra háttérének feltárásában a kultúra alapegységének tekintett emberi megnyilvánulásból (cselekvés, viselkedés, tartózkodás, mulasztás) indultunk ki. Ennek okai között – magyarázó változóink jellege szerinti tipológiát alkalmazva – tudatos és tudattalan meggyőződéseket/értéktulajdonításokat, valamint ösztönös viszonyulásokat/beállítódásokat és a pszichikai és fizikai állapot jelentőségét mutattuk fel. Utaltunk meggyőződéseink, értéktulajdonításaink személyiségbe ágyazottságára és rámutattunk meggyőződéseinknek és ösztönös viszonyulásainknak az önmagunkhoz való viszonyulással való kapcsolatára. Önképünk, önértékelésünk, identitásunk és önbizalmunk, illetve ezen keresztül egész értékvilágunk, személyiségünk és viselkedésünk keletkezés- és fejlődéstörténetében rámutattunk a genetikai öröklés, a kora gyermekkori szocializáció, a késő gyermekkori és fiatalkori hatások és a felnőttkori tapasztalatok eltérő jellegére és jelentőségére.

A kultúra formálódásának kulcsterületeiként neveztük meg

- (1) a kora gyermekkori szocializációt, amelynek során – egyszerűen fogalmazva – a családban a generációk átadják egymásnak önmagukat, az új generációba nagyon mélyen beépítik a személyiség és a gondolkodásmód alapjait, illetve ekkor alakulnak ki az önmagunkról alkotott kép igen nehezen megváltoztatható alapjai is;
- (2) a tömegkommunikáció jelentőségét, amelyen keresztül tömeges tudatformálásra van mód – ennek minősített esete az állam működése, amely rengeteg eszközön keresztül képes tömeghatások elérésére ; valamint
- (3) a mindennapi társadalmi interakciókat, amelyek során apránként ugyan, de szintén érdemben formálódik a kultúra – ennek speciális esete az oktatás, ahol ez a kultúraformálás programozottan is lehetséges.

A sikeresség vizsgálatával kapcsolatos eredmények

A disszertáció II. fejezetében 13 mutatószámmal, 6 dimenzióban vizsgáltuk 31 ország sikerességét. Az országokat 4 régióba csoportosítottuk, amelyek egyúttal regionális hipotézisünket is megtestesítették.

- „Észak” régióhoz soroltuk Dániát, Finnországot, Hollandiát, Izlandot, Norvégiát és Svédországot,
- „Dél”-hez Ciprust, Görögországot Máltát, Olaszországot, Portugáliát és Spanyolországot,
- a „Kelet” régióhoz a volt szocialista országokat: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia, Szlovénia, míg
- „Nyugat”-hoz Ausztriát, Belgiumot, az Egyesült Királyságot, Franciaországot, Írországot, Luxemburgot, Németországot és Svájcot.

Vizsgált sikerességi tényezőink a következők voltak:

- Jövedelem dimenzió: Egy főre jutó GDP és jövedelemeloszlás alindexek
- Egészség dimenzió: Születéskor várható élettartam és Öngyilkosság + szándékos önkárosítás aránya alindexek
- Demográfia dimenzió: Szaporulati ráta, Házasság/válás arány, Csonka családban felnövő gyerekek aránya és Egyszemélyes háztartások aránya alindexek
- Környezet dimenzió: Környezeti Teljesítmény Index és Ökológiai lábnyom alindexek
- Szubjektív jólét dimenzió: Élettel való elégedettség és Szubjektív egészségmegítélés alindexek

- Versenyképesség dimenzió: A World Economic Forum Globális Versenyképességi Indexe (amely 93 alindex felhasználásával kerül kiszámításra).

Az alindexekből a vonatkozó fejezetben leírt módszertan szerint összeállítottunk egy „Nemzeti Sikerességi Index”-et (NSI) is, amelynek eredményei „ránézésre” is mutattak földrajzilag, sőt, regionálisan értelmezhető eloszlást. Az NSI három dobogósa Svédország, Norvégia és Izland, az első 11 helyet kizárólag északi és nyugati országok foglalták el. A következő 10 helyen szinte kizárólag nyugati és déli országok állnak, az egyetlen kivétel Csehország, amely közéjük ékelődött, míg az utolsó 10 helyet maradéktalanul kitölti a keleti régió. Varianciaelemzés segítségével megvizsgáltuk, hogy a regionális hovatartozás szignifikánsan magyarázza-e a sikerességi adatok szóródását. A varianciaelemzés F-statisztikája szignifikáns lett, olyannyira, hogy a csoportok közötti szórás több mint ötszöröse a csoportokon belülinek. A post-hoc Tukey-teszt kimutat egy Észak–Nyugat–Dél–Kelet „lejtőt” a sikerességben azzal az adalékkal, hogy Észak és Nyugat között az eltérést nem jelzi szignifikánsnak (köszönhetően elsősorban a németajkú országok, kiemelten Svájc sikerességének). Az NSI alapján feltárt regionális sikerességi sorrendet azonban nem minden alindex, illetve dimenzió igazolta vissza.

A Környezet dimenzió alindexeinek az adatai semmilyen, regionális szempontból releváns földrajzi eloszlást nem mutatnak, és hasonló a helyzet a Demográfia dimenzió Házasság/válás alindexével. Gyenge földrajzi karaktere van az Öngyilkosság és szándékos önkárosítás mutatónak, valamint a szubjektív egészség-megítélésnek is. A Demográfia dimenzió két további mutatója egy latens kutatói hipotézis áldozata: a Csonka családban felnövő gyerekek aránya és Egyszemélyes háztartások aránya szintén markáns regionális különbségeket hoztak, de éppen ellentétes előjellel, mint a többi, egy irányba mutató sikerességi tényező. Ennek lehetséges magyarázataival a vonatkozó fejezetben külön foglalkoztunk, mindenesetre ily módon e két index az országok közeledéséhez járult hozzá a sikeresség terén, mert mi a csonka családban felnövő gyermekek alacsony arányát és az egyszemélyes háztartások alacsony arányát tekintettük sikeres kimenetnek, míg ez a más szempontokból sikeresnek mért országokban éppen fordítva alakul. A régiók statisztikailag is szignifikáns elkülönülését mutatták ugyanakkor a GDP, a jövedelem-eloszlás, a várható élettartam, a szaporulati ráta, az étellel való elégedettség és a versenyképesség alindexek.

Regionális vetületben a következőket mondhatjuk el.

- A legsikeresebb az *északi, skandináv dominanciájú régió*, amely a történelmi nagyhatalmak által fémmjelzett nyugati régióhoz hasonló, illetve sok

tekintetben azt meghaladó sikerességet tudhat magáénak, dacára a periférikus elhelyezkedésnek, a kedvezőtlen természeti feltételeknek és a relatíve késői iparosodásnak. E térség élvonalbeli jövedelemmel, igazságos jövedelemeloszlással, Európán belül relatíve magas népszaporulattal, kiemelkedő versenyképességgel és nagyon kedvező élettartam-kilátásokkal és az életükkel elégedett állampolgárok magas arányával jellemezhető. Izlandon, Svédországban és Norvégiában kiemelkedően jó a Környezeti Teljesítmény Index is. Emellett azonban magas a csonka családban felnövő gyerekek aránya és az egyszemélyes háztartások aránya, továbbá nem teljesítettek túl jól az Öngyilkosság és szándékos önkárosítás indexben – bár ebben a litvánok és a magyarok sajnos „verhetetlennek” bizonyulnak. A szubjektív egészség-megítélés, az ökológiai lábnyom és a házasság/válás arány tekintetében a régióknak nincsenek karakteres eredményei.

- Az NSI alapján a *nyugati országokat* magában foglaló régió a második legsikeresebb, ugyanakkor e térség eredményei a legkevésbé karakteresek. Ezek az országok lényegében realizálták történelmi előnyüket, és magas jövedelemmel, átlag fölötti versenyképességgel jellemezhetőek, a többi mutatóban azonban eredményeik vegyesek. Nyugatot inkább a másik három régió statisztikailag markáns elkülönülése „avatta” önálló térséggé, mert belső törésvonalakkal éppúgy jellemezhető, mint közös jegyekkel.
- A harmadik a sorban a *mediterrán térség*, amelyből Olaszország részben kakukktojás, mert Észak-Olaszország minden szempontból inkább a nyugati országok rokona, míg Mezzogiorno több mint mediterrán, inkább már balkáni jegyeket hordoz. A déli régió, amely a kultúra bölcsője, a kereskedelem meghatározó színtere, majd gyarmatok birtokosa is volt, nem realizálta történelmi előnyeit. Jók az eredményeik a születéskor várható élettartam területén és Európában kiemelkedően alacsony az öngyilkosságok és szándékos önkárosítások aránya ebben a régióban, azaz egészség dolgában összességében jól állnak, még ha ez a szubjektív egészség-megítélésükben nem is tükröződik kellőképpen. Jövedelmük és versenyképességük tisztán nyugat és észak alatt van, jövedelem-eloszlás terén eredményeik nem karakteresek. Hagyományos családfelfogásra enged következtetni az, hogy kifejezetten alacsony a csonka családban felnövő gyerekek és az egyszemélyes háztartások aránya, míg minden más vonatkozásban vegyes képet mutatnak. Karakteres eredményeik tehát az egészség és a családi mutatók kapcsán adtak pozitív, és a gazdasági sikeresség terén negatív irányban.
- A sikerességi rangsort a volt szocialista országokat tömörítő Kelet- és Közép-Európa zárja. Az alacsonyabb nemzeti jövedelem és versenyképesség alacsony születéskor várható élettartammal, az étellel való elégedettség

alacsony arányával, kedvezőtlen szubjektív egészség-megítéléssel és javarészt alacsony szaporulati rátával társul. Kedvező eredményeik az egyszemélyes háztartások alacsony aránya és a viszonylag kedvezőbb ökológiai lábnyom, bár az elsőnek könnyen lehetnek anyagi okai, míg a másodikért elsősorban a termelés alacsonyabb volumene, nem pedig magasabb hatékonysága felel.

A sikeresség vizsgálata nyomán a következő kérdéseket fogalmaztuk meg:

- (1) Kimutathatóak-e az északi régió országaiban olyan közös, kulturális jegyek, amelyek logikailag is összefüggésbe hozhatók a régióknak az adottságai ellenére is kiemelkedő sikerességével?
- (2) Kimutathatóak-e a déli régió országaiban olyan közös, kulturális jegyek, amelyek logikailag is összefüggésbe hozhatók a régióknak az adottságaihoz képest elmaradó sikerességével?
- (3) Kimutathatóak-e a keleti régió országaiban olyan kulturális jegyek, amelyek a nyilvánvaló történelmi hatásokon túl magyarázhatják a régió elmaradottságát vagy a felzárkózás nem megfelelő ütemét, esetleg a régió országainak eltérő felzárkózását?

A kultúravizsgálat eredményei

Miután a III. fejezetben logikai–pszichológiai elemzés segítségével rögzítettük a társadalmi kultúra és a sikeresség közötti lehetséges kapcsolatok jellegét, erősségét, irányát és területeit, feltártuk a kultúraformálódás főbb csatornáit és meghatároztuk a társadalmi kultúra és a társadalmi sikeresség közötti oksági kapcsolat kezelésének módját, a IV. fejezetben 7 dimenzióba csoportosított 158 magyarázó változó elemzését végeztük el a fent említett 31 országra, illetve négy régióra vonatkozóan (a régiók lehatárolását lásd az előző alfejezet elején). A hét dimenziót a Bizalom, a Családszemlélet és párkapcsolati értékek, az Életmód és időbeosztás, a Politikai érdeklődés és államfelfogás, a Kedélyállapot és énkép, a Munkakultúra és a sikerhez való viszony, valamint a Viselkedési és egyéb értékek változócsoportjai adták.

Főkomponens-elemzés és faktorelemzés segítségével, illetve néhány esetben átlagolással a legtöbb dimenzióon belül alkottunk tömörített indexeket, amelyek az adott dimenziót kisebb-nagyobb részben lefedték. A tömörített indexek nagyobb részének a földrajzi eloszlása regionális lehatárolásunk szempontjából értelmezhető volt. Kisebb részük regionálisan nem értelmezhető eredményeket adott, de ez tulajdonképpen megfelelt várakozásainknak: a társadalmi szintű sikeresség humán tényezőinek egy hányada minden országban

nagyjából hasonlóan oszlik meg az emberek között, vagyis az eloszlásuk nem kultúrafüggő, hanem az emberre mint fajra jellemző eloszlás (mint amilyen például az intelligencia). Elemzésünkben azokat a területeket igyekeztünk megtalálni, ahol ez nincs így, vagyis ahol a sikerességet potenciálisan magyarázó kulturális különbségek a régiók között markánsak.

Az említett módszerekkel összesen 16 tömörített változót hoztunk létre, amelyek a vizsgált 158 magyarázó változóból 65-öt foglalnak magukban. Ez a teljes változószett 42%-a. A tömörített indexekben nem szereplő változók földrajzi eloszlását egyenként elemeztük.

Tömörített indexeinkből 5 nem mutatott értelmezhető földrajzi eloszlást. Ezek a vallásos/kontemplatív tevékenység gyakoriságát, a depressziószintet, az „önteltség” fogalma alatt összegezhető tulajdonságokat és a párkapcsolatok tartalmi/minőségi oldalainak fontosságát közelítették, továbbá e csoporthoz tartozik még a „Menedzser-index”-nek nevezett faktor, amelyben a válaszadók a saját céltudatosságukról, illetve viselkedésük és döntéseik határozottságáról adtak számot. E tényezők tekintetében tehát nem sikerült különbségeket feltárni a régiók között. (Ez nem azt jelenti, hogy kizárnánk az e változókkal közelíteni próbált társadalmi/kulturális jelenségek regionális különbségeit a valóságban, mindössze annyit állítunk, hogy a rendelkezésre álló adatok segítségével e területeken nem sikerült földrajzilag releváns eredményekre jutni.)

A legmarkánsabb regionális struktúrát a bizalom, a személyes sikeresség-érzet és a családon belüli nemi szerepeket érintő konzervativizmus/liberalizmus területén találjuk, de világos eredményeket adott az állam szerepének megítélését és a politikai érdeklődést mérő mutató, valamint az a „Vállalkozó index”-nek elnevezett tömörített mutató is, amely a változásokhoz, az új dolgokhoz és a felelősségvállaláshoz való viszonytal közelítette az önálló kezdeményezés iránti hajlamot. Kisebb mértékben regionális értelmezésnek adtak teret továbbá a közösségi életet és a civil szektor intenzitását, valamint a párkapcsolatok egyéb aspektusait vizsgáló indexek is.

A tömörített változóinkba be nem kerülő, valamint az azokba bekerülő, de tartalmi jelentősége miatt külön is vizsgálandó mutatók közül egyértelmű regionális különbségek voltak mérhetőek a munkahelyi döntések szabadságát vizsgáló index, továbbá kisebb mértékben a sorsunk alakításának képességébe vetett hit és bizonyos gyermektulajdonságok fontossága terén, kiegészítve a tradíciók fontosságának megítélésével és az újságolvasás mint életmódelem gyakoriságával.

A magyarázó változók regionális elemzése nyomán a kimeneti változók vizsgálatát követően feltett kérdésekre a következőképpen válaszolhatunk:

- (1) Az északi régió országaiban kimutathatóak olyan közös, kulturális jegyek, amelyek logikailag is összefüggésbe hozhatók a régió kiemelkedő sikerességével. Ezek mindenekelőtt a **polgártársakkal szembeni magas bizalomszint, a rugalmasság és a felelősségvállalási hajlandóság magas szintje, a munkahelyi döntések jelentős szabadsága, a személyes sikerességérzet magas szintje, a családban és a párkapcsolatokban a nemi szerepek kifejezetten nem-konzervatív megközelítése, továbbá – Nyugattal közösen – a politikai érdeklődés és az újságolvasás magas aránya, az erős állam eszméjének elutasítása, valamint nagy jelentőség tulajdonítása annak, hogy a gyerekek toleránsak legyenek.**
- (2) A mediterrán térségben kimutathatóak olyan közös, kulturális jegyek, amelyek logikailag is összefüggésbe hozhatók a régióhoz képest elmaradó sikerességével. Ezek mindenekelőtt: a **polgártársakkal és bizonyos szolgáltatásokkal szembeni kiemelkedően alacsony bizalomszint, a párkapcsolatokban a közös alapokra helyezett kiemelkedő hangsúly (ami a rugalmasság, az alkalmazkodóképesség és a tolerancia egyfajta tükré), továbbá jellemző a hagyományőrzés fontossága** – ez utóbbi természetesen nem önmagában véve negatív tényező, hanem csak akkor, ha a modernizálódás kedvező oldalait is gátolja. Ezen felül – Kelettel közösen – **erős az állami problémamegoldásra hagyatkozás hagyománya, alacsony politikai érdeklődés és kevés újságolvasás jellemző, illetve alacsony a személyes sikerességérzet és erősen konzervatív a nemi szerepek felfogása a családban és a párkapcsolatokban.**
- (3) A keleti régió országaiban kimutathatóak olyan kulturális jegyek, amelyek a nyilvánvaló, közvetlen történelmi hatásokon túl magyarázhatják a régió elmaradottságát vagy a felzárkózás nem megfelelő ütemét. Ezek mindenekelőtt a **polgártársakkal szembeni kiemelkedően alacsony bizalomszint, a vállalkozó szellemiséget támogató tulajdonságok gyenge eredményei, a munkahelyi döntések szabadságának hiánya (merev hierarchiafelfogás és bizalmatlanság), az elégedettség és a derű alacsony szintje, a sors alakításának képességébe vetett hit hiánya, a civil szektor fejletlensége, továbbá a párkapcsolatok terén mutatott formalizmus** (amely a párkapcsolat jellemzőit mint elvárást, teljesítményt ragadja meg). Ezen felül – Déellel közösen – **jellemző a személyes sikerességérzet hiánya, a nemi szerepek kifejezetten konzervatív megközelítése a családban és a párkapcsolatokban, valamint a politikai érdeklődés alacsony szintje és az állam problémamegoldó szerepére helyezett túl nagy hangsúly.**

A volt szocialista országok eltérő felzárkózására ez a változószett nem nyújt megnyugtató magyarázatot. Ez már csak azért is valószínű volt, mert a

standardizált változók egy nagyobb változósztetre készültek, így az abból „kivonatolt” keleti térségen belüli különbségek felmutatására lényegesen kevésbé alkalmasak. E belső törésvonalak feltárásához egy másik, önálló elemzés szükséges (és egyébiránt kívánatos is).

A kultúra és a sikeresség kapcsolatára vonatkozó eredmények

A sikerességnek és az általunk vizsgált kulturális változók egy részének a földrajzi eloszlása nagyon hasonlóan alakult, vagyis e változók esetében a kultúra és a sikeresség együttállásáról beszélhetünk, amely statisztikai kapcsolat tartalmát az *V.2. fejezetben* részletesen kibontottuk. Ott rögzítettük tehát, hogy a kultúra egyes aspektusai pontosan hogyan, milyen hatásmechanizmuson keresztül befolyásolják a sikerességet, amely hatásmechanizmus a sikeresség és egyes kulturális mutatók pusztán statisztikai együttállását ok-okozati kapcsolattá formálta.

Eredményeink értelmében *a sikeresség alakulására kiemelten kedvező hatással van* az emberekbe vetett általános bizalom szintje, a személyes sikeresség-érzet, a rugalmasság és a felelősségvállalási hajlandóság, a munkahelyi döntések szabadságának mértéke (amely a hierarchiaszemléletet és a beosztottakba vetett bizalmi szintet is jelzi), valamint a saját sors alakításába vetett hit mértéke.

Szintén kedvező hatással van a sikerességre a közösségi és civil élet intenzitása, a tolerancia mint érték fontosnak tartása és a takarékoság, valamint az elégedettség és a derű, továbbá statisztikailag szignifikáns, pozitív kapcsolatot mutatott a sikerességi indexszel az is, ha egy társadalomban a párkapcsolatok tartalmi minőségi elemein (hűség, problémák megvitatása, tisztelet stb.) nagy hangsúly van, ha a szülők fontosnak tartják a gyermekek képzelőerejét, illetve ha kiemelt érték, hogy a munkahelyén az ember kellemes munkatársakkal dolgozzon együtt.

Kifejezetten az alacsonyabb sikerességi szintet magukénak tudható országok és régiók sajátja a családon és a párkapcsolatokon belüli nemi szerepeket illető konzervativizmus, a politikai érdeklődés alacsony szintje és az állami problémamegoldásra hagyatkozás hagyománya, valamint a „kemény munkára való képesség” mint gyermektulajdonság fontosnak tartása (utóbbinak a teljesítményelvárások és az ezzel kapcsolatos szorongás társadalmi szintű alakulásában van fontos szerepe – lásd az *V. fejezetben*).

Negatív kapcsolatban állt még a sikerességgel a párkapcsolatok formalista megközelítése (anyagi és formai kellékek fontosabbak mint a lelki tartalom), a tradíciók és szokások követésének fontossága, annak az eszmének a támogatása, miszerint a munka elengedhetetlen feltétele a tehetség

kibontakoztatásának, valamint a munkában a jó fizetés fontossága. Ez utóbbi négy tényezőnek azonban az eredmények értelmezése során különböző okokból nem tulajdonítottunk kiemelt jelentőséget.

Az eredmények értelmezése során az egyes változók sikerességre gyakorolt hatásának útvonalán számos találkozási pontot azonosítottunk. Ezeket összegezve elsősorban a következő területeken hívjuk fel a figyelmet a nemzetek és régiók közötti kulturális, és a társadalmi sikerességre is hatást gyakorló különbségekre:

- *Bizalomszint* (általános bizalom, munkahelyi döntések szabadága, közösségi élet intenzitása)
- *Önállóság vs. sodródás* (saját sors alakításába vetett hit, politikai érdeklődés és államfelfogás, közösségi és civil élet intenzitása, de lecsapódhat részben a takarékoságban, részben a szabályokhoz való ragaszkodásban is: családi szerepfelfogások konzervatívizmusa, tradíciókövetés kiemelt fontossága)
- *Nyitottság* (vállalkozást segítő tulajdonságok és tolerancia)
- *Teljesítményelvárások* (munka mint identitásformáló tényező, párkapcsolatszemlélet, kemény munkára való képesség mint kiemelt érték)
- *Általános kedélyállapot* (személyes sikeresség-érzet, elégedettség és derű).

A kutatás eredményeinek felhasználhatósága – társadalompolitikai következtetések

Elemzésünkben azt állítottuk, hogy a társadalmi kultúra bizonyos aspektusai hatással vannak a különböző régiók sikerességi potenciáljára, illetve sikerességére. Ha eredményeinket hitelesnek fogadjuk el, akkor adódik a kérdés, hogyan lehet a sikeresség hátterében álló ezen tényezőket a kevésbé sikeres régiók esetében megváltoztatni.

A kultúra meghatározásánál a kultúra alapegységének az emberi megnyilvánulást fogadtuk el, amely cselekvés, viselkedés, mulasztás vagy tartózkodás formáját ölti. E megnyilvánulásainknak oka van. Az okok visszavezetésében megneveztünk tudatos és tudattalan meggyőződéseket és értéktulajdonításokat, valamint ösztönös viszonyulásokat, beállítódásokat, tüneti szinten pedig a pszichikai és afizikai állapot jelentőségét, majd rámutattunk, hogy mindezek az önmagunkhoz való viszonyban, vagyis az identitásunkban, az önképünkben, illetve önértékelésünkben/önbizalmunkban gyökereznek. Feltettük a kérdést: hogyan születik meg és alakul ki mindez? Arra jutottunk, hogy az egyén önmagához való viszonya, pszichikai jellemzői és tudattartalmai a genetikai adottságokon (öröklés), a kora gyermekkori szocializáción (imprinting – család), a

késő gyermekkori és fiatalkori neveltetésen és tapasztalatokon (család és iskola), végül a felnőttkori társadalmi interakciókon és egyéb tapasztalatokon keresztül formálódik.

Nyilvánvalóan nincs mód arra, hogy a genetikai adottságokon változtassunk, és nem is gondoljuk úgy, hogy a nemzetek és régiók közötti különbségek múlhatnának ezen, hiszen hitünk szerint a genetikai állomány „minősége” minden kultúrában és minden népcsoportnál hasonló eloszlású, így ez csak az egyéni kulturális különbségeket magyarázhatja, a társadalmi szintűeket nem. Hasonlóképpen nem elfogadható az az elképzelés, amely a családok életébe szólna bele a kisgyermekkori szocializáció megfelelő alakításának szándékával. Ez azonban már egy fontos hiányosság, hiszen a társadalmi kultúra nehéz megváltoztathatósága éppen abból adódik, hogy a kisgyermekkorban kialakult hajlamaink, félelmeink, tulajdonságaink és attitűdjeink, valamint az ekkor elsajátított, nagyobbrészt tudattalan meggyőződések önmagunkkal, az étellel, az emberekkel és általában véve a külvilággal kapcsolatban mélyen beépülnek, csak tudatos önvizsgálattal változtathatók meg és automatikusan átadjuk őket a következő generációnak is. Ebben áll a történelmi tragédiák és a hosszú, rossz történelmi korszakok kiemelkedő kulturális jelentősége. Az egyéni pszichébe beépülve a negatív megközelítésmódok észrevétlenül öröklődnek. Ennek ellenére nincs mit tenni: a gyermekek első néhány évben szerzett tapasztalataihoz nem lehet jogsértés nélkül hozzáférni és azt befolyásolni.

Láthatóan tehát a társadalmi kultúra programozott befolyásolására iskoláskortól kezdődően van lehetőség. Az államnak a kultúra alakításában betöltött szerepével kapcsolatban rámutattunk, hogy az állam szabályozó, gazdálkodó és munkáltató szerepén keresztül, továbbá a mediatisált politikai kommunikáció társadalmi tudatformálásra alkalmas eszköze révén képes hatást gyakorolni a társadalmi tudatra. Nem soroltuk akkor fel az oktatás kiemelkedő jelentőségét, mert bár az oktatás nagy része állami tulajdonban van, a tanárokat mégsem az állam végrehajtóinak vagy funkcionáriusainak tekintjük. A társadalmi kultúra egyetlen igazán ígéretes befolyásolási terepe ugyanakkor éppen az oktatás. A késő gyermekkori és fiatalkori tapasztalatok körében az iskolának kiemelkedő szerepe van. A XX. század első felében és az azt megelőző történelmi időben az iskolának legalább annyira volt nevelési, mint oktatási szerepe. Ma ennek a felvetése gyakran erősen konzervatív színezetet kap és ezért egyes világnézeti körökben elutasító hozzáállást vált ki. Azonban itt nem arról van szó, hogy az iskola megmondaná, milyen világnézet szerint kell élni, hanem arról, hogy az iskola *a sikerre nevelés laboratóriuma* lehetne. Léteznek közös értékek, sőt, honfitársainkkal és európai polgártársainkkal közös érdekeink, amelyek függetlenek attól, hogy valaki vallásos vagy felekezeten kívüli, konzervatív vagy liberális stb. E közös érdek pedig az, hogy az egész társadalom sikeresebb legyen,

a közös értékek pedig mindazok, amelyek ezt ideológiáktól függetlenül előmozdítják. Nem hiszem, hogy az állam keresetlen ideologikus szerepvállalását kellene látnunk abban, ha az iskolákban kiemelt hangsúly kerülne az önismeret oktatására, az együttműködés kultúrájának gyakorlati fejlesztésére, és ha minden iskolában, sőt, már óvodában több pszichológus dolgozna, aki a gyermekek/fiatalok személyiségfejlődését és problémáit nyomon követi. Nem tűnik ördögtől való elképzelésnek, hogy az iskolák legalább akkora hangsúlyt helyezzenek a sikerorientáltságra, az önálló problémamegoldásra, az együttműködési készségre, a kreativitásra, az önbizalomra, a kedvező önbemutatóra, a tárgyilagosságra, az előgondolkodásra, vagy a tudatosságra fejlesztésre avagy kialakítására, mint amennyit a tárgyi tudás átadására helyeznek. Nem gondoljuk, hogy bárkinek tiltakoznia kellene, ha az iskolák foglalkoznának a gyermekek önképével, általános kedélyállapotával, jövőképével, stresszkezelési képességével, érzelmkezelésével, teljesítményszorongásával, önfegyelmével és kitartásával.

Ha Magyarországot vesszük, azt látjuk, hogy iskolarendszerünk kiemelkedő a szakismeretek átadásában és igen rosszul szerepelünk az ismeretek gyakorlati hasznosításához szükséges készségek terén. Nagyon fontos, hogy a hazai oktatás megőrizze a szakismeretek átadásának kiemelkedő színvonalát. De a felsőoktatásban! Az általános és középiskolai alaptanterv rengeteg olyan ismeretet ad át, amely nem alap-, hanem szakismeret. Nem kívánjuk jelentéktelen színben feltüntetni a második pun háború részleteit, lebecsülni egyes hormonok keletkezési körülményeinek jelentőségét vagy rombolni a geográfia tekintélyét a több millió évvel ez előtt végbe ment tektonikai mozgások iránti érdektelenséggel, de úgy ítéljük meg, hogy mind a társadalom-, mind a természettudományok területén az iskola feladata alapismeretek közlésével az érdeklődés felkeltése, és a szakismereteket utána szakkörökön, később pedig a szakirányú felsőoktatás területén veszi magához a diák. Annál is kevésbé érezzük ezt a véleményt becsmérlőnek, mert a jelenlegi tantervből nem csak a nevelés javára kellene időt átcsoportosítani, hanem más, szégyenletesen alulreprezentált tudásterületek javára is. Míg egyes tantárgyak területén a fent példálózó jelleggel felsorolt részleteket is elsajátítják a diákok, addig az általános iskola és a gimnázium elvégzése után „a nagybetűs életbe” alapvető egészségügyi, jogi, gazdálkodási, pszichológiai és műszaki ismeretek nélkül lépnek ki.

Oktatáspolitikai javaslatunk tehát a következő alapvető koncepcionális irányokat jelöli ki:

- Nagyobb hangsúly a tanulásmódszertanra, a tudás helyett a megértésre és a tudásfelhasználási képességek fejlesztésére.
- Kevesebb szakismeret, cserébe alapismeretek új területeken: egészség, jog, gazdálkodás, pszichológia, műszaki ismeretek.

- Iskola nevelési funkciójának hangsúlyossá tétele a sikerre nevelés jegyében. Ezen belül:
 - *Társas készségek fejlesztése és mentalitásformálás:* kooperatív magatartás, kedvező önbemutató (retorika, kommunikáció), önálló problémamegoldás, önálló kezdeményezés és kreativitás támogatása, sikerorientáltság, tárgyilagos világszemlélet (tudatosság), előregondolkodás.
 - *Pszichikai monitoring és szükség esetén mentorálás:* jellemző kedélyállapot, önbizalom, jövőkép, stressz- és szorongásszint, önfegyelem, kitartás, motiváció.

Az oktatáson túlmenően a társadalmi kultúrára vagy annak egyes elemeire döntő befolyást gyakorolni általában a történelmi sorsfordulók és az ennek nyomán társadalmi szinten átélte új tapasztalatok, az állam működése, illetve a tömegesen elterjedő új műszaki megoldások vagy szolgáltatások képesek. Az elsőre jellemző példa a „nyugati üzleti kultúra” bejövetele volt a transznacionális cégekkel együtt. (Ennek elvileg a hazai menedzsmentkultúrára és üzleti kultúrára is alapvető befolyással kellett volna lennie, de nem volt. Az igazi eredmény az, hogy immár egész tanszékek állnak az üzleti tudományok rendelkezésére, amiből az oktatók egy része jól megéli.) A harmadik esetre példát az internet elterjedése és életformaszerű használata, vagy a mobiltelefonok elterjedése, esetleg a fapados légitársaságok által kínált tömeglehetőségek adhatnak, de ezek Európa minden régiójában egyformák, így nem döntöttek a régiók közötti kulturális különbségek alakulásában. Sajátos esetet képez azonban az állam befolyásoló szerepe, amelyről fentebb ezt írtuk:

„szabályozó szerepén, gazdálkodási gyakorlatán, intézményeinek működési minőségén és politikai kommunikációján keresztül komoly közvetítő szerepe lehet olyan értékvonatkozásokban, mint a tisztesség, a takarékoság, a (nemzeti) önbecsülés, a viselkedés, az életmód, vagy az együttműködési készség. Ki tagadná, hogy az adószedés szabályai és módja, a korrupció mértéke, a takarékoságbeli példamutatás és általában a pénzügypolitika, a munkabiztonság, a szolidaritás, valamint a politikai kommunikációval történő értékközvetítés (adott esetben hisztériakeltés) ne hatna a közhangulatra, a közbizalomra, a kockázatvállalási hajlandóságra (ideértve a vállalkozást, a hitelfelvételt vagy épp a gyermekvállalást), illetve hosszabb távon bizonyos magatartásmintákra, valamint arra is, hogy az emberek többségükben inkább sikerorientáltak vagy inkább kudarckerülők (túlélők) lesznek. Emellett az állam kiterjedt foglalkoztatási tevékenységén keresztül a bérversenyen és a munkahely biztonságán túlmenően az érdem szerinti karrierlehetőségek megteremtése és bizonyos szervezetszociológiai

szempontok vonatkozásában is hatással lehet(ne) a munkaerőpiac jellemzőire, a cégek és magánszemélyek munkakultúrájára.”

Azt is kimutattuk azonban, hogy az állami működés minősége demokráciában nem értelmezhető külső tényezőként. Az állam működtetői a választói akaratból adódóan vannak pozícióban, vagyis a társadalmi kultúrának nem csak alakítói, hanem egyfajta tükrei is. Ez még akkor is így van, ha az információbirtoklás egyenlőtlenségei miatt a kampányban a választókat valamilyen mértékben meg lehet vezetni, illetve ha a választók csak jobb híján szavaznak erre vagy arra, hiszen mindig van lehetőség egyszerűen civil szerveződés segítségével tömegesen bojkottálni a választást. Ez azonban többnyire nem történik meg, mert éppen ott, ahol erre szükség lenne, a civil szerveződések és a választópolgári tudatosság gyengék, ennek megfelelően a megvezethetőség és az érdektelenség magasabb szintű. Emiatt gondoljuk úgy, hogy bár nyilvánvalóan jól összegyűjthetjük a helyes és kívánatos állami működés és politikai kommunikáció szempontjait, nem látjuk értelmét annak, hogy ezeket ajánlásoknak nevezzük. Legalábbis hazánkban a rendszerváltó politikai elittel szemben nem kívánjuk felvenni a tanácsadó pozíciót, miután úgy gondoljuk, nem az ismeret vagy a tisztán látás, hanem az elkötelezettség és az emelkedettség hiányzik ahhoz, hogy az államot megfelelő színvonalon működtessék és a hatalmat a politikai és a társadalmi kultúra kedvező alakulását szolgálva gyakorolják. Ettől függetlenül – az értekezés szakmai elkötelezettségét megőrzendő – felsoroljuk, mely területeken látjuk az állam, illetve a politikai szféra kulturális befolyását elméletileg fontosnak.

- Kiszámítható és hosszú távon helytálló jogalkotás
- Tisztességes, átlátható és takarékos gazdálkodás (ideértve az intézményüzemeltetéstől és az újraelosztástól kezdve a privatizáción át a közbeszerzésig mindent)
- Meritokratikus előrelépés biztosítása munkaadóként
- A jogérvényesítés egyenlőségének biztosítása (bírószágok függetlensége, piaci verseny tisztaága)
- Részvétel biztosítása és támogatása (együttműködés civil és szakmai szervezetekkel)
- Munkaerő-piaci és nemzetkarakterológiai igényeknek megfelelő oktatás (részleteit lásd fent)
- Értékeket közvetítő politikai kommunikáció és politikusi viselkedés – a fentiekben (tisztesség, takarékoság, előregondolkodás, érdem szerinti karrierlehetőség, igazságosság, együttműködés) kívül különösen:
 - Együttműködés nemzeti alapkérdésekben a többi politikai szereplővel

- Nemzeti önbecsülés és nemzeti összetartozás fontosságának hangsúlyos de nem túlzó képviselete
- Megjelenés, modor, életmód a politikusok részéről
- Példamutató kommunikáció az állampolgároknak szolgálatát nyújtó állami hivatalokban.

Ezen túl természetesen az állam nem csak a kultúrán, hanem magának a szabályozásnak a tartalmán, a lehetőségteremtés módjain, a szolgáltatási színvonalon és még sok csatornán keresztül is hozzájárul a sikerességhez.

Zárszó

Európa világgazdasági versenyben való eredményes szerepléséhez legsikeresebb régióinak gyakorlatát kell követnie és lehetőség szerint kiterjesztenie teljes területére. E feladat a már meggyökeresedett társadalmi kultúrájú mediterrán térségben és a még könnyebben formálható, de bizonyos okokból nehezen formálódó keleti blokkban a legnehezebb. Bár a kultúra csak egy okcsoport több között, amely a sikerességet befolyásolja, szerepe megkerülhetetlen, ezért úgy gondoljuk, amíg a kultúra terén nem következik be változás, addig a lemaradó régiók számára nincs felzárkózás. Hiszen a sikerességhez – annak szinte bármely aspektusát is vesszük – pénz kell. Ennek megszerzéséhez és hatékony felhasználásához pedig ismeretek és kulturális feltételek szükségesek, enélkül a pénz elfolyik, és nem olyan célokat támogat mint az egészségesebb és nyugodtabb élet, több gyermek jó körülmények közötti felnevelése, magasabb termelékenység és jövedelmi színvonal elérése, fenntarthatóbb környezet, jobb közérzet. Megítélésünk szerint az EU világgazdasági versenyben maradásának feltétele, hogy belső különbségeit csökkenteni tudja. Ez mindenképp a kelet- és közép-európai régió, valamint a valutáris szempontból utóbbi években veszélyzónává vált mediterrán térség felzárkóztatása nélkül nem lehetséges. Utóbbi két régióval kapcsolatban azonban olyan kulturális sajátosságokra mutattunk rá, amelyek változatlanul maradása hosszú távon akadályozza e térségek felzárkózását. Ezért az EU kohéziós politikájának a kétségkívül hasznos infrastrukturális fejlesztéseken kívül hangsúlyt kellene helyeznie az oktatás átfogó tartalmi reformjára, amelyhez koncepcionális javaslatunkat a fentiekben megfogalmaztuk. Nagyban segítené e folyamatot ha e régiók államai a fentebb szintén megfogalmazott elveket követnék működésükben és hatalomgyakorlásukban, de ehhez rövid távon sok reményt fűzni nem lehet. Az út az oktatáson, a következő generációk állampolgári igényeinek megváltoztatásán át vezet, amely majd kikényszerítheti a politikai elitek minőségi változásait is.

A szerző publikációi

Polyánszky, T. Z. (2006): Fejlesztéspolitika és fejlesztési tervek Magyarországon. In: Szentés, T. et al.: *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció I.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 186–210. o.

Polyánszky, T. Z. (2008): A decentralizáció és a fejlődési dinamika szerepe a területi különbségek alakulásában. In: *Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola évkönyve*. Pécs: PTE-KTK.

Polyánszky T. Z. (2008): Az EU-támogatások jogosultsági rendszerének egy alternatívája. Javaslatok a kohéziós politika reformjával kapcsolatos magyar álláspont kialakításához. *Társadalom és gazdaság*, 30(2): 235–267.

Polyánszky T. Z. (2009): Felzárkózik vagy lemarad a kelet-közép-európai térség? Az uniós fejlettségmérés módszertani útvesztője. In: *Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola évkönyve*. Pécs: PTE-KTK.

Polyánszky T. Z. (2010): Ütköző stratégiák árnyékában. A kelet- és közép-európai térség felzárkózási lehetőségei a XXI. század második évtizedében. *Európai tükrök*, 15(9): 11–26.

Polyánszky T. Z. (2011): Lélektani tényezők hatásútvonalai a gazdasági felzárkózás folyamatában. *Hitel-Világ-Stádium* konferenciakötet. Sopron: NYME.

Polyánszky T. Z. (2011): Társadalmi kultúra és egyenlőtlenség az európai régiókban. *Jel-Kép*, 2011/2.

Polyánszky T. Z. (2011): A társadalmi kultúra szerepe az országimázs alakulásában. Tanulhatunk-e valamit a skandinávoktól? *Grotius* online folyóirat, 2011.

Polyánszky T. Z. (2012): Central and Eastern Europe – Catching up or lagging behind? The methodological maze of the EU method of measuring development. *Society and Economy*, 34(3): 399–421.